
РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.30>

ПРАВА ЛЮДИНИ В ЦЕНТРІ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ САНКЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

Бааджи Н.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського та міжнародного права
Міжнародного університету (Одеса)
ORCID: 0009-0007-9169-996X

Бааджи Н.А. Права людини в центрі безпекової політики України: принцип пропорційності та європейські стандарти санкційної практики.

Стаття досліджує нормативні та доктринальні засади інтеграції прав людини в сучасну архітектуру безпеки України з особливою увагою до принципу пропорційності та узгодженості українських обмежувальних заходів із європейськими стандартами санкційної практики. У дослідженні підкреслюється, що повномасштабна збройна агресія проти України докорінно трансформувала співвідношення між безпековими імперативами та фундаментальними правами, зробивши принцип пропорційності ключовим критерієм оцінки правомірності воєнних обмежень. У статті систематизовано міжнародно-правові підходи до пропорційності як механізму, що забезпечує необхідність, придатність та сувору обмеженість втручання у права людини до досягнення легітимної мети, зокрема забезпечення національної безпеки.

Особливу увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини, який послідовно наголошує, що надзвичайні ситуації не усувають обов'язку держав поважати верховенство права та здійснювати судовий контроль, а дерогації відповідно до статті 15 Конвенції не можуть виправдовувати свавільні заходи. У дослідженні також проаналізовано практику Суду Європейського Союзу щодо санкцій, зокрема рішення у справі Rosneft, яке підтвердило вимоги пропорційності, юридичної визначеності та ефективного судового захисту в межах обмежувальних заходів ЄС.

Стаття оцінює еволюцію санкційної політики України, її зближення з інструментами ЄС та виклики щодо забезпечення належних процесуальних гарантій і захисту від надмірного втручання, особливо коли санкції стосуються громадян України. Дослідження демонструє, що імплементація стандартів прав людини в політику безпеки України є не лише нормативним обов'язком, а й передумовою зміцнення демократичної стійкості та досягнення сумісності з Спільною політикою безпеки і оборони ЄС. У висновках запропоновано концептуальні напрями вдосконалення національного санкційного законодавства шляхом упровадження критеріїв пропорційності, посилення судового контролю та чіткішого узгодження з міжнародними стандартами у сфері прав людини.

Ключові слова: права людини; захист прав людини; міжнародні стандарти захисту прав людини; принцип пропорційності; міжнародне право; міжнародні організації; політика безпеки; національна безпека України; безпекова політика України; міжнародні санкції; політика ЄС; правомірність санкцій; міжнародні організації; ефективність; агресія РФ.

Baadzhy N.A. Human rights at the core of Ukraine's security policy: the principle of proportionality and European standards of sanctions practice.

The article examines the normative and doctrinal foundations of integrating human rights into Ukraine's contemporary security architecture, with particular attention to the principle of proportionality and the alignment of Ukraine's restrictive measures with European standards of sanctions practice. The research emphasizes that the full-scale armed aggression against Ukraine has fundamentally transformed the relationship between security imperatives and fundamental rights, making proportionality a key criterion for assessing the legitimacy of wartime restrictions. The article systematizes international legal approaches to proportionality as a mechanism ensuring that interferences with human rights remain necessary, suitable, and strictly limited to achieving a legitimate aim, including national security.

Special attention is devoted to the practice of the European Court of Human Rights, which consistently stresses that emergency situations do not remove the obligation of states to respect the rule of law and judicial oversight, and that derogations under Article 15 of the Convention cannot justify arbitrary measures. The study also analyses the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union on sanctions, particularly the Rosneft judgment, which affirmed the requirement of proportionality, legal certainty, and effective judicial protection in EU restrictive measures.

The article evaluates the evolution of Ukraine's sanctions policy, its convergence with EU instruments, and the challenges of ensuring adequate procedural guarantees and protection from excessive interference, especially when sanctions affect Ukrainian citizens. The research demonstrates that embedding human rights standards into Ukraine's security policy is not merely a normative obligation but a prerequisite for strengthening democratic resilience and achieving compatibility with the Common Security and Defence Policy of the EU. The conclusions propose conceptual directions for improving national sanctions legislation through the incorporation of proportionality benchmarks, enhanced judicial review, and clearer alignment with international human rights standards.

Key words: human rights; protection of human rights; international human rights protection standards; the principle of proportionality; international law; international organisations; security policy; national security of Ukraine; Ukraine's security policy; international sanctions; EU policy; legality of sanctions; international organisations; effectiveness; aggression of RF.

Постановка проблеми. Сучасні виклики безпеці України сьогодні – це не тільки пряма воєнна загроза, а також гібридні та економічні тиски, що ставить питання про необхідність такого підходу щодо забезпечення безпеки, в якому права людини виступатимуть не просто етичним імперативом, але й невід'ємним елементом системи національної та міжнародної безпеки.

Українська політика безпеки дедалі більше орієнтується на європейські стандарти, а отже – на інтеграцію захисту прав людини в систему національної безпеки. Це потребує дослідження принципу пропорційності при застосуванні обмежувальних та захисних заходів.

Оскільки у міжнародному праві принцип пропорційності означає, що будь-яке обмеження прав людини має бути необхідним, адекватним і не перевищувати міри, потрібної для досягнення законної мети (наприклад, національної безпеки), у секторі безпеки цей принцип – міст між правами людини та потребою держави діяти в кризових умовах.

Для України, яка прагне інтеграції до Системи спільної безпекової та оборонної політики ЄС (CSDP), дотримання принципу пропорційності є критерієм сумісності з європейськими стандартами захисту прав людини.

Метою статті є дослідити інтеграцію міжнародних стандартів у сфері прав людини в сучасну архітектуру безпеки України шляхом аналізу застосування принципу пропорційності у воєнних санкційних заходах та оцінки відповідності національної санкційної політики європейським підходам до захисту прав людини.

З наведеного постають наступні завдання, а саме визначити теоретичні аспекти взаємозв'язку прав людини і безпеки; проаналізувати застосування принципу пропорційності у воєнних санкційних заходах; оцінити роль ЄС та інших міжнародних організацій у формуванні санкційної політики та її впливу на права.

Стан опрацювання проблематики. Системні засади забезпечення прав людини у сфері національної безпеки саме під час нового виклику національній безпеці України – збройної агресії Росії – розглянув в своїй роботі Часник Д.В. [9]. Досліджував права людини і національної безпеки як об'єкта правового захисту у контексті діяльності Служби безпеки України такий колектив авторів, як Манжула А.А., Сокурченко О.А. [8]. Звернув увагу на проблему забезпечення «прав людини» в такому важливому документі довгострокового планування як «Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України» автор Денищук Д.Є. [6]. Конституційно-правові аспекти забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану досліджувала авторка К. С. Ізбаш, зосереджуючись на процедурних гарантіях та судовому контролі під час обмежувальних режимів [7].

У вітчизняній науковій літературі питання правового регулювання санкційної політики досліджувалося переважно в контексті вдосконалення Закону України «Про санкції» та узгодження його положень із міжнародними стандартами. Зокрема, К. Бугайчук (2022) підкреслює, що чинне законодавство містить низку колізій і прогалів, які суперечать принципу правової визначеності, зокрема невизначеність об'єктів санкцій, розмитість підстав для їх застосування та відсутність процедурного захисту громадян України. Дослідник акцентує, що застосування санкцій до громадян України можливе лише як виняток – за умов терористичної діяльності чи злочинів проти національної безпеки – і наголошує на потребі забезпечення балансу між захистом національних інтересів і гарантіями прав людини. Таким чином, наукові підходи зосереджуються переважно на

процедурно-нормативному вимірі санкцій, тоді як людиноцентричний аспект, пов'язаний із принципом пропорційності, потребує подальшого дослідження.

Комплексний монографічний аналіз конституційно-правових засад національної безпеки України зробив В.О. Антонов [2]. Колектив авторів В. Абрамов, Г. Ситник, В. Смолянук у підручнику висвітлили питання глобальної та національної безпеки [5].

Виклад основного матеріалу. У міжнародно-правовій доктрині існує чіткий, хоча іноді дискусійний, підхід до балансування безпеки та прав людини. Принцип пропорційності традиційно виступає юридичним інструментом, який вимагає, щоб будь-які обмежувальні заходи були: (а) необхідні; (б) придатні для досягнення мети; (в) співрозмірні (необхідне співвідношення шкоди і користі). У міжнародному праві та в практиці ЄСПЛ цей підхід часто застосовується для оцінки допустимості втручання в права людини в інтересах нацбезпеки. Наукова література звертає увагу на складність формалізації критерію «пропорційності» на міжнародному рівні, однак її роль у легітимізації заходів очевидна [20].

Проблематика взаємозв'язку прав людини та національної безпеки набуває особливої актуальності у сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. З 2022 року українська держава опинилася в унікальній ситуації, коли необхідність забезпечення виживання держави та її громадян тісно переплітається з обов'язком дотримання основоположних прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами. У цьому контексті принцип пропорційності виступає ключовим інструментом пошуку балансу між інтересами безпеки та вимогами прав людини.

Нормативний контекст безпекової політики України та міжнародні стандарти захисту прав людини.

Конституція України закріплює, що права і свободи людини є найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Одночасно Конституція дозволяє обмеження окремих прав лише за умов надзвичайного чи воєнного стану – з дотриманням принципу пропорційності та вимог міжнародного права (ст. 64).

Базовими актами, які формують безпекову політику України, є: Закон України «Про національну безпеку України» (2018); Стратегія національної безпеки України (2020); Указ Президента України «Про Концепцію забезпечення прав і свобод людини у секторі безпеки і оборони України» (2021); Закон України «Про санкції» (2014, з подальшими змінами).

Ці документи визначають, що забезпечення національної безпеки має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів, із пріоритетом прав людини, верховенства права та демократичного цивільного контролю над силовими структурами.

Законодавчий розвиток безпекової сфери після 2022 року характеризується посиленням взаємозв'язку між безпековими завданнями та дотриманням прав людини. Такий підхід відповідає міжнародній концепції «human security», закріпленій у Програмі стійкого розвитку – 2030 ООН, де центральним елементом виступає людина, а не держава.

Наприклад, Україна, використовуючи механізм статті 15 Конвенції, офіційно повідомила Раду Європи про відступ від частини зобов'язань у зв'язку з воєнним станом. Водночас, ці обмеження не можуть стосуватися фундаментальних прав, передбачених у статтях 2, 3, 4 §1 та 7 Конвенції, що узгоджується із загальними принципами міжнародного гуманітарного права.

У міжнародно-правовому вимірі ключовим орієнтиром для України залишаються положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), а також практика Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ послідовно підкреслює, що навіть у періоди надзвичайних ситуацій держава не звільняється від обов'язку дотримуватись принципу верховенства права і забезпечувати пропорційність обмежень прав (справи *Lawless v. Ireland*, *Brannigan and McBride v. the UK*, *A. and Others v. the UK*) [19]. А застосування положень статті 15 Конвенції про відступ від зобов'язань не означає «права на свавілля», а лише допускає тимчасове відхилення за умов реальної загрози життю нації [3].

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах проти держав під час надзвичайних ситуацій підкреслює, що держава має широку свободу розсуду, але вона не є абсолютною, коли Суд підкреслив, що навіть міркування національної безпеки не скасовують вимоги «prompt judicial control» (*A. and Others v. the United Kingdom*, 2009) [18]. ЄСПЛ послідовно наголошує, що право на безпеку не може застосовуватися як концепт, який витісняє інші права. Так, рішення *Şahin Alpay v. Turkey* підтверджує, що обмеження основних прав навіть у період надзвичайного стану повинно бути пропорційним легітимній меті. Безпекові заходи (зокрема, санкції, затримання, замороження активів) не можуть застосовуватися, якщо вони не є необхідними та співмірними легітимній меті – захисту національної безпеки [12]. ЄСПЛ продемонстрував, що пропорційність є межовим критерієм між законним обмеженням і зловживанням владою.

Для України це рішення може бути орієнтиром при оцінці правомірності санкцій щодо громадян, коли вони зачіпають основні права (наприклад, свободу слова чи право власності).

Безпекові заходи (зокрема, санкції, затримання, замороження активів) не можуть застосовуватися, якщо вони не є необхідними та співрозмірними легітимній меті – захисту національної безпеки.

ЄСПЛ продемонстрував, що пропорційність є межовим критерієм між законним обмеженням і зловживанням владою та наголосив, що навіть за умов терористичних загроз чи воєнного стану держава не може застосовувати довільні заходи, які виходять за межі «необхідних у демократичному суспільстві».

Крім європейських стандартів, суттєве значення мають документи ООН – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Основні принципи ООН щодо застосування сили та вогнепальної зброї (1990 р.), а також резолюції Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї щодо захисту цивільного населення у збройних конфліктах.

У воєнний час (або під час широкомасштабної агресії) баланс між безпекою та захистом прав людини набуває гостроти.

Санкції проти держави-агресора та її еліт можуть бути виправдані необхідністю припинити агресію або змусити до зміни політики. Проте навіть «цільові» санкції мають побічні ефекти: вони можуть ускладнювати доступ до ліків, фінансування гуманітарних програм або підривати економіку третіх країн. Тому під час війни оцінка пропорційності повинна враховувати не лише прямий ефект заходів на адресатів, а й вторинні наслідки для цивільного населення та глобальної гуманітарної ситуації [16].

Якщо проаналізувати міжнародну судову практику щодо пропорційності санкційних заходів, то питання пропорційності санкцій дедалі частіше стає предметом розгляду міжнародних судових та квазісудових органів. У цьому контексті важливими є рішення Суду Європейського Союзу та Міжнародного суду ООН, які формують нову нормативну рамку для оцінки легітимності та гуманітарної допустимості санкцій.

Наприклад, рішення Суду ЄС у справі Rosneft (Case C-72/15, 2017) стало одним із перших, у якому Суд ЄС прямо підтвердив право Союзу застосовувати санкції з міркувань безпеки, визнавши при цьому, що такі заходи мають підлягати перевірці на відповідність принципам пропорційності, правової визначеності та ефективного судового захисту [10].

Компанія Rosneft оскаржила рішення Ради ЄС 2014/512/CFSP, стверджуючи, що обмеження на експорт технологій і фінансування нафтової промисловості Росії порушують свободу підприємництва й виходять за межі повноважень ЄС. Суд ЄС, однак, наголосив, що санкційна політика, запроваджена у відповідь на порушення територіальної цілісності України, має легітимну мету – підтримання міжнародного миру та безпеки, і що обмеження є пропорційними, оскільки вони стосуються лише стратегічних секторів і не спрямовані проти цивільного населення [10].

Таким чином, справа Rosneft утвердила підхід, за яким санкції ЄС мають бути не лише політично виправданими, а й юридично пропорційними, із урахуванням балансу між безпекою та економічними правами. Цей прецедент важливий для України, оскільки демонструє, як санкційні заходи, прийняті в умовах збройної агресії, можуть бути узгоджені з принципами верховенства права та прав людини.

Сучасна санкційна політика України, гармонізована з підходами Європейського Союзу, передбачає широкий спектр обмежувальних заходів проти фізичних і юридичних осіб, які сприяють агресії, фінансують війну, порушують права людини або здійснюють злочини проти людяності. Проте навіть у таких надзвичайних умовах держава зобов'язана дотримуватись принципу пропорційності – як критерію правомірності втручання у права особи.

Згідно зі ст. 52 Хартії основних прав ЄС, будь-яке обмеження основних прав має: бути передбаченим законом; переслідувати легітимну мету, визнану правом ЄС; бути необхідним та пропорційним для досягнення цієї мети [17].

У рішенні Суду ЄС у справі Kadi v. Council and Commission (Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, 2008) було закладено ключовий стандарт: навіть санкції, накладені в межах спільної зовнішньої та безпекової політики, не можуть порушувати сутність прав людини, гарантованих правом ЄС [13]. Таким чином, захист безпеки не звільняє від обов'язку поважати фундаментальні права.

Висновки. Права людини становлять концептуальний центр сучасної безпекової політики України. Їх інтеграція у сферу національної безпеки не є лише декларативним завданням, а виступає критерієм відповідності державної політики європейським стандартам верховенства права. Забезпечення прав і свобод людини у кризових умовах має розглядатися не як обмеження безпеки, а як її невід'ємна складова.

Принцип пропорційності є базовим критерієм правомірності будь-яких обмежувальних заходів, зокрема санкційних. Він вимагає, щоб держава, навіть в умовах війни чи надзвичайного стану, застосовувала лише ті заходи, які є необхідними, адекватними та співмірними поставленій легіти-

мній меті – захисту національної безпеки. Невідповідність між інтенсивністю втручання і тяжкістю загрози створює ризик свавілля та порушення основоположних прав.

Міжнародна судова практика підтверджує верховенство принципу пропорційності у сфері безпеки. Так, у справі *Şahin Alpay v. Turkey* (2018) ЄСПЛ наголосив, що навіть за надзвичайних умов держава не звільняється від обов'язку довести необхідність і пропорційність обмежень. Суд ЄС у справі *Rosneft* (2017) підтвердив, що санкційна політика ЄС має ґрунтуватися на поєднанні легітимності безпекової мети з гарантіями прав людини [12]. А у справі *Kadi v. Council and Commission* (2008) Судом ЄС було встановлено, що навіть санкції, пов'язані з безпековими загрозами, не можуть порушувати сутності прав людини, гарантованих правом ЄС [13].

Україна, гармонізуючи свою санкційну політику з правом ЄС, має закріпити принцип пропорційності як обов'язковий елемент правозастосування. Йдеться про нормативну вимогу до органів державної влади мотивувати застосування обмежувальних заходів, оцінювати їх вплив на права людини та забезпечувати ефективні засоби судового контролю.

Санкційна практика України потребує переосмислення у гуманітарно-правовому вимірі. Під час збройної агресії санкції є необхідним інструментом захисту державності, однак вони повинні залишатися в межах, визначених міжнародним правом і принципом пропорційності. У протилежному випадку вони можуть підірвати довіру до самої системи безпеки, що базується на цінностях демократії та прав людини.

Подальший розвиток національного законодавства має передбачати уточнення критеріїв застосування санкцій, запровадження прозорих процедур апеляції та контролю за пропорційністю рішень. Це дозволить поєднати ефективність безпекової політики з дотриманням міжнародних стандартів прав людини – відповідно до європейської правової традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.11.2025).
2. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: *монографія*; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. 576 с. ISBN 978-617-7397-45-7.
3. Бааджи Н.А. До питання законності дерогації прав людини: умови правомірності згідно практиці ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С.593-596. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/143>.
4. Бугайчук, К.Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 29–36. DOI: 10.32631/pb.2022.1.04. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/575> (дата звернення: 01.11.2025).
5. Глобальна та національна безпека: підручник / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ при Президентіві України, 2016. 784 с. URL: <https://duikt.edu.ua/ua/lib/1/category/2565/view/330> (дата звернення: 02.11.2025).
6. Денищук, Д.Є. Права людини у Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тези доп. учасників наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 7 груд. 2023 р.). – Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 45-47. <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19767> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Ізбаш К. С. Дерев'янкін С. Л. Національна безпека України в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. 5. С. 213-217. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/2>. URL: http://lsey.org.ua/7_2024/4.pdf (дата звернення: 03.11.2025).
8. Манжула А.А., Сокурєнко О.А. Права людини і національна безпека як об'єкт правового захисту в діяльності Служби безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/55&>. URL: http://lsey.org.ua/6_2024/57.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
9. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії Російської федерації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 34. С. 61–67. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105142>.
10. Court of Justice of the European Union. Case C-72/15 *Rosneft v. Council of the European Union*. Judgment of 28 March 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0072> (дата звернення: 01.11.2025).
11. Council Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014D0512> (дата звернення: 01.11.2025).

12. European Court of Human Rights. Şahin Alpay v. Turkey. Judgment of 20 March 2018, Application No. 16538/17. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181527> (дата звернення: 01.11.2025).
13. Court of Justice of the European Union. Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission (Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P). Judgment of 3 September 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62005CJ0402> (дата звернення: 01.11.2025).
14. Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2000/C 364/01. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
15. Hofer, A. "The Proportionality of Unilateral 'Targeted' Sanctions: Whose Interests Should Count?" *Nordic Journal of International Law*, Vol. 89 (2020), pp. 399–421. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718107-89030008>.
16. Steinbach A., Gutmann J., Neuenkirch M., Neumeier F. Economic Sanctions and Human Rights: Quantifying the Legal Proportionality Principle. *Harvard Human Rights Journal*. 2023. Vol. 36. P. 85–128. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3175885> URL: https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2023/06/HLH104_crop.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
17. Хартія основних прав Європейського Союзу // Європейське право. 2013. № 1-2. С. 294-304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (дата звернення: 01.11.2025).
18. European Court of Human Rights. A. and Others v. the United Kingdom, Application no. 3455/05, Judgment of 19 February 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403> (дата звернення: 01.11.2025).
19. European Court of Human Rights. Lawless v. Ireland (No. 3), Application no. 332/57, Judgment of 1 July 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (дата звернення: 01.11.2025).
20. Enzo Cannizzaro. The Role of Proportionality in the Law of International Countermeasures. *European Journal of International Law*. 2001. Vol 12. Issue 5. pp. 889–916. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/12.5.889>. URL: <https://zenodo.org/records/14411933> (дата звернення: 04.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.11.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026